

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 18 (2020)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.18.29

Bożena Koredczuk

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0003-0388-9346

Z badań nad biografistyką księgoznawczą: Andrzej Mężyński, Józef Grycz (1890–1954) organizator polskiego bibliotekarstwa, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP 2020, 474 s., il., bibliogr., *Seria Historyczna*, nr 6 (ISBN 978-83-65741-55-4)

Józef Grycz należał do tego szczególnego grona bibliotekarzy, którym dane było przeżyć bardzo zmienne losy, mające istotny wpływ na kształt polskiego bibliotekarstwa i politykę biblioteczną kraju. Mowa tu o całej generacji polskich bibliotekarzy urodzonych w II połowie XIX wieku, a działających szczególnie intensywnie w I połowie wieku XX, w zasadzie od momentu odzyskania przez Polskę niepodległości, poprzez dwudziestolecie międzywojenne, czasy II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej, aż do pierwszego powojennego dziesięciolecia włącznie. Pokolenie to tworzyli, obok Józefa Grycza (1890–1954), między innymi: Stefan Demby (1862–1939), Edward Chwalewik (1873–1956), Edward Kuntze (1880–1950), Jan Muszkowski (1882–1953), Stefan Vrtel-Wierczyński (1886–1963) czy Aleksander Birkenmajer (1890–1967), by wymienić najbardziej zasłużone nazwiska. Niektóre z tych postaci doczekały się już monografii biograficznych, czy choćby prac zbiorowych im poświęconych¹, inne dopiero czekają na swojego badacza i zapewne staną się w niedalekiej przyszłości przedmiotem rozważań naukowych, bowiem wszystkie w pełni na to zasługują. Dlatego z uznaniem należy przyjąć obszerną monografię (liczącą 474 strony) Andrzeja Mężyńskiego poświęconą osobie Józefa Grycza i jego dziełu, i mimo że sam autor tego nie podkreśla, powstała na 130 rocznicę urodzin tej wybitnej postaci. Wydanie tej książki zostało dofinansowane ze środków ministra kultury i dziedzictwa narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultur przez Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP jako kolejny, 6 już tom Serii Historycznej.

Zainteresowania badawcze autora tej monografii Andrzeja Mężyńskiego wpływają z praktyki bibliotekarskiej, bowiem z tym zawodem związał się i z czasem zaczął pełnić odpowiedzialne funkcje kierownicze. Po studiach w zakresie filologii polskiej w 1961 r. podjął pracę w Bibliotece Kórnickiej PAN, z którą był związany do

1 Np. Stefan Demby czy Aleksander Birkenmajer, por. D. Rymsza-Zalewska, *Stefan Demby znany i nieznan*, Warszawa 2003; też, *Stefan Demby: księgarz i wydawca*, Warszawa 2004; R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006; A. Uljasz, *Z tradycji zarządzania polskimi bibliotekami akademickimi Edward Kuntze (1880–1950)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2012, nr 2 (9), s. 29–46; H. Pańczyk, *Stefan Vrtel-Wierczyński jako slawista*, „Studia Rossica Posnaniensia” 1988, nr 19, s. 143–153.

1980 r. W kolejnych latach był pracownikiem bibliotek naukowych: Uniwersyteckiej w Warszawie, PAN w Warszawie, Sejmowej. W latach 2003–2009 pracował na stanowisku profesora w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego. W swych pracach naukowych podejmuje tematy związane z organizacją polskiego bibliotekarstwa i historią bibliotek, głównie rodowych i fundacyjnych powstałych w okresie zaborów, ale też działających w XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem czasów II wojny światowej. Często też wypowiadał się na temat problemów współczesnego bibliotekarstwa polskiego i czasopism z zakresów księgo- i bibliotekoznawstwa. To szerokie rozeznanie w problematyce bibliotecznej i bibliotekoznawczej, ukierunkowanej na polskie środowisko bibliotekarskie, zaowocowało recenzowaną tu monografią. Widać u jej autora dobrze opanowany warsztat pisarski i docieklivość badawczą, choćby z uwagi na ilość wykorzystanych materiałów źródłowych, do których udało się dotrzeć i zweryfikować zawarte w nich informacje. W większości praca opiera się na dokumentach niepublikowanych, archiwalnych i spuściznach przechowywanych w bibliotekach naukowych, z którymi bohater monografii Józef Grycz był związany.

Monografia składa się z czterech części obejmujących w sumie 15 rozdziałów oraz kalendarium życia Józefa Grycza, a także bibliografię jego drukowanych prac, artykułów i notatek w opracowaniu Emilii Kurdybarchy. W podziale materiału zastosowano następujące cezury czasowe, odpowiadające ważnym wydarzeniom historycznym, w których uczestniczył Józef Grycz: część pierwsza obejmuje początek XX wieku do 1929 r. włącznie, druga to lata 1930–1939, trzecia to okres okupacji hitlerowskiej, a czwarta omawia lata PRL do 1954 r., czyli do śmierci Grycza włącznie. W obrębie poszczególnych części, jak twierdzi autor monografii, „narracja biegnie chronologicznie, a rozdziały opisują kolejne etapy życia Józefa Grycza” (s. 19)². Tak też pokrótce zostaną one omówione.

Część pierwsza obejmuje pięć rozdziałów i standardowo, jak w przypadku każdej publikacji biograficznej, opisuje lata młodości Józefa Grycza, czyli dom rodzinny, lata szkolne, studia i początki aktywności zawodowej, pierwsze małżeństwo zakończone rozwodem. Autor monografii pokazuje krystalizację zainteresowań Grycza: od zamysłu pracy w zawodzie nauczyciela gimnazjum, który się nie powiódł (nie uzyskał kwalifikacji), aż po świadomy wybór zawodu powiązanego z bibliotekami. Jednak zanim do tego doszło, Józef Grycz pracował jako wolontariusz w Bibliotece Jagiellońskiej w celu zdobycia teoretycznego i praktycznego przygotowania do służby bibliotecznej. Po rezygnacji z wolontariatu w BJ w 1917 r. zainteresował się księgarstwem, pracując najpierw w księgarni S.A. Krzyżanowskiego w Krakowie, by w 1920 r. przenieść się do Zakopanego i podjąć pracę w Księgarni Podhalańskiej. W tych rozdziałach wiele miejsca zajmują opisy życia prywatnego Grycza, które niewątpliwie są ciekawe, jednak może miejscami zbyt obszerne i szczegółowe, jak na monografię naukową (np. w jakich okolicznościach poznał swoją pierwszą żonę i jej koneksje rodzinne czy jakim dysponowali majątkiem, s. 46–51). Z rozdziału III dowiaduje się czytelnik o przenosinach w 1922 r. małżeństwa Gryczów z Zakopanego do Krakowa i dalszych losach zawodowych Józefa, zatrudnionego w Bibliotece Jagiellońskiej. Dzięki autorowi monografii i jego barwnym, wielowątkowym opisom,

2 Ten i wszystkie następne numery stron podane w nawiasach odnoszą się do recenzowanej książki.

co jest ogromną zaletą tej książki, dostrzegamy w Gryczu bibliotekarza i organizatora księgozbioru podręcznego w czytelnicy, który swymi działaniami chciał ułatwić młodym czytelnikom, głównie studentom, korzystanie ze zbiorów, pokazując metody i sposoby funkcjonowania bibliotek w ogóle, a w szczególności – biblioteki podręcznej, co ówczesnie było nowatorskie i spotkało się z szerszym zainteresowaniem środowiska bibliotekarskiego. Pokłosiem tych działań był podręcznik opublikowany w 1925 r. pt. *Przewodnik dla korzystających z bibliotek i spis dzieł pomocniczych*. W tym okresie został też Grycz sekretarzem redakcji nowo powstałego „Przeglądu Bibliotecznego”, z którym to czasopiśmie związał się na długie lata, mimo przeniesienia się w 1928 r. do pracy w Bibliotece Kórnickiej.

Jedną z najważniejszych kwestii podjętych przez Grycza w okresie międzywojennym było dążenie do ujednoczenia zasad katalogowania, które były wcześniej odmienne w każdym z trzech zaborów. Długoletnie zaniedbanie w tym obszarze działań bibliotecznych, brak katalogów, nieuporządkowanie zbiorów były wówczas codziennością w każdej bibliotece naukowej. Dlatego dążenie do unifikacji systemu opisu książek i innych materiałów gromadzonych w bibliotekach było zadaniem trudnym i wymagającym opracowania przepisów katalogowania zbiorów bibliotecznych. Sytuacja ta spowodowała ogólnonarodową dyskusję nad kodyfikacją reguł katalogowania, zarówno alfabetycznego, jak i rzeczowego, w celu stworzenia katalogów centralnych w kraju. Dla Grycza był to czas intensywnej pracy nad instrukcją katalogowania alfabetycznego. W recenzowanej pracy okres ten jest dobrze udokumentowany, na szerokim tle pokazane są dyskusje toczące się na ten temat w polskim środowisku bibliotekarskim i decyzje, które zapadały na szczeblu ministerialnym. Część pierwszą zamyka rozdział piąty poświęcony dwuletniemu okresowi zatrudnienia autora *Przepisów katalogowania alfabetycznego* jako kierownika Biblioteki Kórnickiej. Obszernie omówiono jego starania o wprowadzenie w niej istotnych zmian porządkowych, konserwatorskich i organizacyjnych oraz prace z tym związane, zarówno w budynku księżnicy, jak i w księgozbiornicy. Grycz, chcąc wypromować zarządzaną przez siebie instytucję ze względu na niezbyt korzystną lokalizację na uboczu głównych ośrodków nauki i kultury, zainicjował wydawanie i był redaktorem pierwszego zeszytu „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”, który ukazał się w 1929 r. Jest to jedno z najdłużej wychodzących do dziś czasopism naukowych w Polsce. Jednak prace te nie spotkały się z uznaniem władz Fundacji Zakłady Kórnickie.

Część druga, stanowiąca jednocześnie rozdział szósty, otwiera warszawski okres życia Grycza, czyli lata 1930–1939 r. i jego pracy w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Wydziale Bibliotek o charakterze administracyjno-organizacyjnym. To wówczas nawiązał kontakty z IFLA (Międzynarodową Federacją Stowarzyszeń i Instytucji Bibliotekarskich), w 1937 r. wszedł do jej komisji normalizacyjnej. Od początku uznał normalizację procesów bibliotecznych za jedno z największych wyzwań polskiego bibliotekarstwa, a utrzymanie różnego typu bibliotek i zarządzanie nimi przypisywał państwu, które powinno im zapewnić środki finansowe na działalność oraz prowadzić państwową politykę biblioteczną. Okres międzywojenny był jednym z najtrudniejszych w dziejach bibliotekarstwa polskiego, stąd Grycz jako urzędnik państwowy, choć nie do końca się z tym zgadzał, zdawał sobie sprawę, że wiele problemów bibliotecznych musi być załatwianych etapami rozłożonymi w czasie, m.in. sprawa ustawy bibliotecznej czy budowa nowych księżnic, do których później powrócił. W tym okresie najważniejsza była

sprawa organizacji i funkcjonowania Biblioteki Narodowej, w którą Grycz mocno się zaangażował. Obszerny fragment tego rozdziału, co uzasadnione, poświęcony jest kolejnym projektom dotyczącym przepisów katalogowania alfabetycznego, nad którymi Grycz bardzo intensywnie pracował przez wiele lat.

Część trzecia obejmuje cztery rozdziały i omawia trudny okres w życiu Polaków, w tym także Grycza, związany z okresem II wojny światowej i latami okupacji niemieckiej. Ogromnym wyzwaniem dla Grycza było kierowanie Biblioteką Narodową, działającą pod szyldem niemieckiej Biblioteki Państwowej, w której odpowiadał za kontakty z niemieckim kierownictwem i zmuszony był realizować ich decyzje, m.in. o połączeniu zbiorów warszawskich bibliotek oraz o zgromadzeniu zbiorów specjalnych na Okólniku, gdzie w znacznym stopniu uległy spaleni w czasie powstania warszawskiego. Mimo wszystko starał się w tym czasie chronić zbiory warszawskich bibliotek, aktywnie uczestniczył w akcji pruszkowskiej (listopad 1944–styczeń 1945) mającej na celu wywiezienie z miasta jak największej liczby cennych dla kultury polskiej księzek, by uchronić je od zniszczenia w Warszawie. Prowadził również prace konspiracyjne, dążył do określenia strat polskich bibliotek w czasie wojny.

Ostatnia część, czwarta, obejmuje okres działalności Grycza w pierwszym dziesięcioleciu po wojnie aż do jego śmierci w 1954 r. i koncentruje się na odbudowie bibliotekarstwa polskiego. W kolejnych rozdziałach zostały omówione okresy jego pracy w dwóch instytucjach: w Ministerstwie Oświaty w latach 1945–1949 oraz w Bibliotece Narodowej od 1949 do 1954 r. Jednym z sukcesów Grycza było uchwalenie dekretu o bibliotekach w 1946 r., którego był wielkim orędownikiem. Monografię kończą dwa rozdziały poświęcone pracom naukowym i podręcznikom autora *Z dziejów i techniki książki* wraz z omówieniem elementów doktryny marksistowskiej w jego publikacjach i powodów tej zmiany, pomimo unikania przez niego ocen politycznych i dążenia do pozostawania poza głównym nurtem spraw ideologicznych.

Trudno szczegółowo opisać, i nie ma takiej potrzeby, zawartość treściową wszystkich rozdziałów, gdyż A. Mężyński z ogromną starannością i dociekliwością naukową analizuje i skrupulatnie omawia każdy etap dokonań zawodowych Grycza, a także jego życie prywatne, które to fragmenty ubarwiają nieco, czasami nawet w żartobliwej formie (por. np. rycinę: „Józio Grycz czasem pije u Fukiera”, s. 241), niekiedy zbyt nużącą, bo przeładowaną różnymi faktami i wielowątkową, narrację. Jedynie miejscami autor recenzowanej monografii może zbyt dogłębnie, jak już wspomniano, wnika w życie osobiste i małżeńskie Grycza, co nie zawsze jest istotne dla opisywanej tematyki.

Publikację dopełniają bardzo starannie dobrane ilustracje. Szkoda jedynie, iż są one tylko czarno-białe i nie są ponumerowane. Gdyby nadano im numery, łatwiej można by je opisać, a tak należy podać stronę, na której się znajdują w książce. Niektóre opisy nie są jasne (np. podpis pod ilustracją na s. 158 – trudno na jego podstawie ustalić osoby na zdjęciu, gdyż w zasadzie siedzącej w pierwszym rzędzie z prawej strony kobiety prawie w ogóle nie widać). Wiele z tych fotografii jest unikatowych choćby ze względu na ich charakter archiwalny. Do takich można zaliczyć zdjęcia kart katalogowych pisanych ręką Grycza, do dzisiaj zachowanych w katalogu Biblioteki Jagiellońskiej (s. 42) czy zdjęcia osób zasłużonych dla bibliotekarstwa i kultury polskiej, słabo znanych z twarzy.

Recenzowana monografia szeroko ujmuje temat z tego względu, że na rozległym tle historycznym i politycznym pokazuje wkład Grycza w budowę bibliotekarstwa polskiego i zachodzące w nim zmiany w trzech bardzo odmiennych historycznie okresach: w dwudziestoleciu międzywojennym, w czasie II wojny światowej i w okresie powojennym. Andrzej Mężyński nie pozostaje obojętny na różne opinie i krytyczne uwagi kierowane przez środowisko zawodowe pod adresem Grycza i jego działalności, rzetelnie je przytacza i stara się je przeanalizować w oparciu o zachowane dokumenty rękopiśmienne i drukowane oraz próbuje wyjaśnić sprawę nie do końca jasną w życiorysie Grycza, jak choćby kwestię jego nominacji na początku II wojny światowej na męża zaufania (*de facto* kierownika) Oddziału II niemieckiej Staatsbibliothek w Warszawie (s. 259–286; 334–341), która wzbudziła mieszane reakcje w środowisku bibliotecznym stolicy i odbiła się echem w kraju. Dużym walorem prezentowanej książki jest fakt, iż jej Autor w bohaterze, o którym pisze, zarówno dostrzega dobre strony jego działalności, jak i pokazuje trudności i niepowodzenia, z jakimi się borykał, starając się opatrzyć zebrane fakty komentarzem wyjaśniającym, uzasadniając w ten sposób postawę Grycza w określonych sytuacjach zawodowych i życiowych.

Zakładam, że prezentowana monografia będzie doceniona przez jury Nagrody Naukowej SBP im. Adama Łysakowskiego za rok 2020 w kategorii „Prace o charakterze dokumentacyjno-informacyjnym”, gdyż jest to znakomita praca naukowa. Oparta na obszernym materiale źródłowym, w znacznym stopniu wypełnia lukę w badaniach biograficznych jednego z najważniejszych luminarzy polskiego bibliotekarstwa, jakim był niewątpliwie Józef Grycz, oraz – zgodnie z zamierzeniem autora – poszerza i utrwala pamięć o tym wybitnym polskim bibliotekarzu. A jednocześnie książka ta napisana została potoczystym językiem, okraszonym pewną swadą literacką, którą się po prostu przyjemnie czyta, i łatwo można zapamiętać, że jest to praca naukowa, a nie powieść biograficzna. I jest to ogromna zaleta tej biografii. Zachęcam szczególnie pracowników książki polskiej, bibliologów, bibliotekoznawców oraz badaczy kultury, jak i studentów, do zapoznania się z jej treścią.